

Kur'an-ı Kerim'de Müşâkele Sanatı

The Art of Mushakala in the Holy Qur'an

Mehmet SOYSALDI^a

^aTefsir AD,
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Elazığ

Geliş Tarihi/Received: 12.02.2017
Kabul Tarihi/Accepted: 06.03.2017

Yazışma Adresi/Correspondence:
Mehmet SOYSALDI
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Tefsir AD, Elazığ,
TÜRKİYE/TURKEY
msoysaldi@hotmail.com

ÖZET İnsanlığın hidayeti için gönderilmiş olan Kur'an, muciz bir kitaptır. Yani insanlara getirmiş olduğu evrensel kurtuluş ilkelerini açıklarken bütün edebi sanatları en güzel bir tarzda kullanmıştır. Kur'an'ın kullandığı edebi sanatlardan biri de müşâkele sanatıdır. Ayetlerde Allah'a isnat edilerek kullanılan "Mekr, keyd, hud'a, istihza, suhriye" gibi bazı lafızlar mevcuttur. Bu lafızların hakiki manada Allah'a nispet edilmesi dinen ve aklen mahzurludur. Bu ayetleri müşâkele sanatını esas alarak yorumlamak gerekmektedir. İşte bu makalede müşâkele sanatı ayetlerden örnekler verilerek açıklanmaktadır. Nitekim bu sanat kullanılarak birçok müşkil ve müteşâbih ayetlerin doğru anlaşılmasına vesile olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muciz; müşâkele; müşkil; müteşâbih; yorum

ABSTRACT The Qur'an, sent for the guidance of mankind, is a miraculous book. In other words, the Qur'an is used all the literary arts in the most beautiful way while explaining the principles of universal salvation presented to humans. One of the literary arts used by the Qur'an is the art of mushakala. There are some wordings such as "Mekr, keyd, hud'a, istihza, suhriye" in the verses that are used by being attributed to Allah. It is not rightly and mentally correct that these words are attributed to Allah in the real sense. These verses need to be interpreted based on the art of mushakala. In this article the art of mushakele is explained by giving examples from the verses. As a matter of fact, this art has been conducted to be understood correctly many muskil and mutasabih verses.

Key Words: Muciz; mushakala; muskil; mutasabih; comments

Journal of Islamic Research 2017;28(1):1-11

Kur'an-ı Kerim, insanlığın hidayet ve kurtuluşunu hedefleyen ilahî bir kitaptır. Bu hedefini gerçekleştirmek için insanlığa evrensel ilkeler getirmiştir. Bu ilkeleri ise muciz bir üslupla sunmuştur. Yani Kur'an hem lafız hem de mana olarak muciz bir kitaptır. Hak ve hakikati sunarken hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare, cinas ve iltifat gibi bütün belagat inceliklerini kullanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in kullandığı belagî inceliklerden biri de müşâkele sanatıdır. İşte bu makalede Kur'an'ın bu sanatı nasıl kullandığını örneklerle açıklamaya çalışacağız.

1. MÜŞÂKELE KELİMESİNİN SÖZLÜK ANLAMI

Arapça “benzer, şekil, misil” anlamlarına gelen (شَكْلٌ) şekil kökünden (مُفَاعَلَةٌ) müfaale kalıbına aktararak (مُشَاكَلَةٌ) müşakale şekline gelmiş olan kelime, bir mastar olup “iki şeyin şekil olarak birbiriyle benzeşmesi ve uyum içinde olması” anlamına gelmektedir.¹ Buna göre müşâkele kelimesi sözlükte; iki şeyin şekil ve biçim olarak birbirine benzemesi demektir.

2. MÜŞÂKELE KELİMESİNİN İSTİLAHİ ANLAMI

Müşâkele ıstılahi olarak, “Bir şeyi, başkasının sohbetinde vaki olduğu için onun lafzıyla zikretmek” şeklinde tanımlanmaktadır.² Yani “aynı bağlamda geçen birbirine benzeyen iki lafzın birincisinin hakiki manada, diğerinin ise farklı bir manada” kullanılmasıdır.³

3. ARAP DİLİ BELAGATİNDE MÜŞÂKELE SANATI

Edebi sanatlardan biri olan müşâkele, Arap dili belagatinin bedi' kısmında incelenen bir sanattır. Kullanıldığı cümleye lafzî ve manevî bir zenginlik katmaktadır. Müşâkele sanatı, Arap cahiliye döneminden itibaren Arap Edebiyatında kullanılmaya başlanmıştır. Bu edebi sanatın Kur'an'da ve hadislerde de sık sık kullanıldığını görmekteyiz.

Müşâkele sanatını ilk kullanan müfessir ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) olmasına rağmen Arap belagatinde bir ekol olan Sekkakî (ö. 626/1229) ile kavramsal olarak manası kesinleşmiştir.⁴ Sekkakî, “*Miftahu'l-Ulum*” adlı eserinde müşâkeleyi “Bir şeyi, başkasının sohbetinde vaki olduğu için onun lafzıyla zikretmek” şeklinde tarif etmiştir.⁵ Sekkakî'den sonra müşâkele sanatı çeşitli belagat âlimleri tarafından farklı şekillerde de tarif edilmiştir.

Mesela, Kazvinî (ö. 1338), müşâkele'yi “Sohbetinde tahkiki veya takdiri olarak geçtiği için, bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmek” şeklinde tarif etmektedir.⁶

Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) ise, müşâkeleyi; “Bir şeyi sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismiyle zikretmektir.” şeklinde tarif etmektedir.⁷

Belagat ilminde müşâkele iki çeşittir.

Birincisi müşâkele-i tahkikiyyedir. Yani, aynı ibare içinde iki benzer lafzın geçmesi, birincinin hakiki manada, ikincinin ise farklı bir manada kullanılmasıdır. Buna şairin şu beytini örnek olarak verebiliriz:

قَالُوا اقْتَرِحْ شَيْئاً نُجِدُ لَكَ طَبْخَهُ قُلْتُ اطْبُخُوا لِي جَبَةً وَقَمِيصاً

¹ İbn Manzur. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut; trs. şekele mad.; İsfehani R. *Müfredatu Elfazı'l-Kur'an*. Thk: Safvan A. Beyrut; ed-Daru's-Şamiye. 1992. s. 462; Firuzabadi M. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut; 1407/1987. şekele mad.; İbn Faris. *Mucemu Makayisi'l-Luga*. Kahire; Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye. 1266. şekele mad.

² el-Haşimî A. *Cevahiru'l-Belaga fi'l-Meanî ve'l-Beyan ve'l-Bed'*. İstanbul; Kahraman Yay. 1984. s. 375.

³ Yerinde A. *Dil ve Belagat Yönünden Ebu's-Suud Efendinin Tefsiri İrşadu Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*. Usul İslam Araştırmaları Dergisi. 26. Sayı. 2016. s.257-258; Durmuş İ. *Müşakele mad*. DİA, İstanbul; 2006. XXXII, 154; Coşkun M. *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*. İstanbul; Dergah Yay. 2010. s. 260.

⁴ Yerinde. agm. s. 251.

⁵ Sekkakî Ebu Yakub. *Miftahu'l-Ulum*. Thk: Abdulhamid el-Hindavî. Beyrut; 1420/2000. s. 533-534; Yerinde A. agm. s.251; Eliaçık M. *Bazı Belagat Kitaplarında Müşakele Sanatının Tanım ve Tasnifi*. Kırklareli Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi. (KUSBD). 3(2). 2013. s. 8.

⁶ Kazvinî C. *el-İzâh Ft Ulûmi'l-Belâga*. Beyrut; Daru İhyai'l-Ulum. 1998. I, 327; Eliaçık. agm. s. 8.

⁷ Ahmed Cevdet Paşa. *Belâgat-ı Osmaniyye*. İstanbul; Şirket-i Murettibiye Matbaası. 1323. s. 146; Eliaçık. agm. s. 12-13; Ayrıca bu konudaki diğer tarifler için bkz. Eliaçık. agm. s. 9-14.

"Bize bir şey teklif et ki sana onu güzelce pişirelim, dediler. Ben de bana bir cübbe ile bir gömlek pişirin, dedim." Bu beyitte şair, "حَيُّوا" fiili yerine "أَطْبَحُوا" fiilini müşâkele olarak kullanmıştır. Yani Pişirmek fiili ilk cümlede, kendisine uygun düşen bir nesne için hakiki anlamıyla kullanılmış, ikinci cümlede ise kendisine uygun düşmeyen bir anlamda tekrarlanmıştır.⁸

Buna ayetten bir örnek olarak "وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا", "*Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür* (ona denk bir cezadır)."⁹ ayetini verebiliriz. Bu ayette lafız olarak aynı olan سَيِّئَةٌ kelimesi iki defa geçmektedir. Birinci سَيِّئَةٌ kelimesi hakiki olarak "kötülük" anlamında kullanılmıştır. İkinci سَيِّئَةٌ kelimesi ise yapılan o kötülüğün dengi olan bir ceza anlamında kullanılmıştır. İşte burada müşâkele sanatı vardır.¹⁰

Müşâkelenin ikinci çeşidi ise, müşâkele-i takdîriyedir ki, söz içinde müşâkele lafzının geçmesi ancak ona eşlik eden lafzın geçmemesidir.

Bu çeşit müşâkeleye Ebu Temmâm'ın şu beytini örnek olarak verebiliriz:

"من مبلغ أفناء يعرب كلها / أني بنيت الجار قبل المنزل" bu beyitte geçen "بُنِيْتُ" kelimesi "yaptım/bina ettim" anlamında değil, "أَخْتَرْتُ / ائْتَقَيْتُ" "seçtim" anlamında ve "المنزل" kelimesine (بناء) tâbi olarak müşâkele şeklinde gelmiştir.¹¹

Bu çeşit müşâkeleye Bakara Suresi 138. ayeti örnek olarak verebiliriz:

"صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً" Rivayete göre Hristiyanlar çocuklarını sarı renkli bir suya batırarak vaftiz ederlermiş, bu tarihi olaya telmihte bulunarak o olaya işaret edilerek (boya) anlamına gelen صِبْغَةَ kelimesi kullanılmıştır. Böylece asıl arınmanın ancak imanla olabileceğine işaret edilmiştir.¹²

Müşâkelenin her iki türü için de gerek Arap edebiyatından gerekse Kur'an ve Sünnetten daha farklı örnekler getirmek mümkündür. Ancak biz burada bu kadarla yetinmek istiyoruz. İleri kısımda Kur'an'dan örnekler getirmek suretiyle konuyu daha geniş olarak açıklamaya çalışacağız.

4. KUR'AN-I KERİM'DE MÜŞÂKELE SANATININ KULLANILMASI

Kur'an-ı Kerim, Arap grameri için önemli bir kaynak olarak kabul edildiği gibi Arap dili belagati için de önemli bir kaynaktır. Zira Kur'an ayetlerinde birçok edebi sanatın kullanıldığını görmekteyiz. Kur'an, hak ve hakikati insanlara açıklarken hakikat, mecaz, teşbih, istiare, tıbak, gibi birçok edebi sanatı kullanmıştır. Böylece insanlara hak ve hakikati daha güzel ve mükemmel bir üslupla sunmuştur. Kur'an'ın kullandığı edebi sanatlardan biri de müşâkele sanatıdır.

Kur'an ayetlerinde Yüce Allah'a isnat edilerek kullanılan "Mekr, keyd, hud'a, istihza, suhriye" gibi bazı lafızlar mevcuttur. Bu lafızları hakiki manasında anlayıp Allah'a nispet ederek açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla bu lafızların şekil olarak aynı olmasına rağmen hakiki manalarından farklı olarak yorumlanması gerekmektedir. Nitekim Zemahşerî, Beydâvî ve Ebu's-Suud gibi birçok büyük müfessirin bu lafızları müşâkele sanatına uygun olarak tefsir ettiklerini görmekteyiz. Ayetlerde geçen bazı lafızlar,

⁸ Çoşkun. age. s. 260.

⁹ Eş-Şura 42/40.

¹⁰ el-Esmer R. *Ulumu'l-Belaga*. Beyrut; Daru'l-Ciyl. 2005. s. 122.

¹¹ Durmuş. agm. XXXII, 154.

¹² Suyuti C. *ed-Durrü'l-Mensur fi Tefsiri bi'l-Me'sur*. Thk: Abdullah Abdulmuhsin et-Türki. Kahire; 1424/2003. I, 729; Yerinde. agm. s. 252.

müşâkele sanatına uygun olarak yorumlanmak suretiyle birçok müşkil ve müteşâbih ayetlerin doğru anlaşılmasına vesile olmuştur.

Burada müşâkele sanatının kullanıldığı ayetleri teker teker ele alıp açıklamak istiyoruz.

Örnek 1:

قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

Bu ayet-i kerimede Yüce Allah, münafıkların ikiyüzlü insanlar olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır: Onlar, küfür ve nifakta ileri giden kendi reisleriyle karşılaştıkları zaman “*biz sizinle beraberiz, biz inananlarla alay ediyoruz*” derler. Allah ise onları cezalandırmak için onlara mühlet verir ve onlara alay eder. Ayette istihza lafzı iki defa geçmektedir. Birincisi münafıklar için “alay etmek” anlamında hakiki manada kullanılmıştır. İkincisi ise Allah için kullanılmıştır. Allah’a nispet edilen istihza lafzına alay etme anlamını vermek uygun olmaz.¹³ İbn Kesir’in dediği gibi buradaki ikinci istihza Allah’ın onların alay etmelerine karşılık onları cezalandırması anlamındadır.¹⁴ İşte buna bedi’ ilminde müşâkele denilmektedir ki, aynı ibarede geçen birinci lafız hakiki manada, ikinci lafız ise farklı manada kullanılmaktadır.

Buna göre ayetin doğru meali şöyle olmalıdır: “*Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.*”¹⁵

Örnek 2:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber, Müslümanlarla birlikte umre yapmak maksadıyla Mekke’ye doğru yola çıkmışlardı. Mekke yakınlarında Hudeybiye denilen yerde Mekke müşrikleri yollarını kestiler ve Mekke’ye girmelerine izin vermediler. Orada Hz. Peygamber ve müşrikler arasında tarihi bir antlaşma yapılmıştır. O antlaşmaya göre; Müslümanlar o yıl Mekke’ye girmeyecekler ancak gelecek yıl silahsız olarak gelip Mekke’ye girip umre yapabileceklerdi.¹⁶ Bu antlaşma maddeleri zahiren müşriklerin lehine, Müslümanların aleyhine gibi gözüküyordu. Ancak sonuç tamamen aksi olmuştur. Bu antlaşmayı bozan taraf müşrikler olmuştur. İşte Yüce Allah, bu ayetlerde zulmedip Müslümanlara saldıranlara karşı savaşmayı emrediyor. Ancak onlara karşı yapılacak saldırı sonucunda cezanın onların yaptığı zulme/haksızlığa denk bir ceza olması gerektiğini açıklamaktadır.

Ebussuud, Bakara Suresi 193. ayetteki عُدْوَانَ (düşmanlık) kelimesini müşâkele sanatına göre “cezalandırma” anlamında tefsir etmiştir. Burada illet (sebe) hüküm (ceza) yerine konulmuştur. Bakara Suresi 194. ayette geçen اعْتَدَى (saldırma) kelimesini de yine müşâkele sanatına göre “ceza” anlamında tefsir edilmiştir.¹⁷

¹³ Cassas Ebu Bekir. *Ahkamu'l-Kur'an*. Beyrut; Daru'l-Kitabi'l-Arabi. Trs. I, 26.

¹⁴ İbn Kesir. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*. Beyrut; Daru'l-Marife. 1988. I, 54.

¹⁵ El-Bakara 2/14-15.

¹⁶ Zuhayli V. *et-Tefsiru'l-Münir*. Beyrut; Daru'l-Fikri'l-Muasir. 1991. II, 176.

¹⁷ Ebussuud. age., I, 361; Zuhayli V. age., II, 175.

Buna göre ayetlerin Türkçe meallerini şöyle vermemiz uygun olur: “*Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet (küfürden ve savaşmaktan) vazgeçerlerse zalimlerden başkasına ceza yoktur... Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın (onlara yaptıklarının misliyle cezalandırın). Allah'tan korkun ve bilin ki Allah muttakilerle beraberdir.*”¹⁸

Örnek 3:

وَمَكَرُوا وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Bu ayette anlatılan hakikat şöyledir: İsrail oğulları, Hz. İsa'yı öldürmek için sinsi planlar yaparak, hile ve tuzak kurmuşlardı. Allah ise onların tuzağından Hz. İsa'yı koruyarak, kendi katına yükseltip kurtardı ve içlerinden Hz. İsa'ya benzeyen Yahuza adındaki birini yakalayıp öldürmeleri şeklinde onların o tuzaklarını geçersiz kıldı, boşa çıkardı.¹⁹ İşte burada müşâkele sanatı kullanılmıştır. Yani aynı söz içerisinde iki lafız kullanılmış birincisi, مَكَرُوا “hile ve tuzak kurdular” anlamında hakiki manada Yahudiler için kullanılmıştır. İkinci مَكَرَ lafzı ise, Allah hakkında “onların hile ve tuzaklarını geçersiz kıldı ve cezalandırdı” anlamında kullanılmıştır.²⁰

Buna göre ayetin doğru meali şöyle olmalıdır: “*Onlar (Yahudiler) tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, hile ve tuzakları bozup boşa çıkaranların en hayırlısıdır.*”²¹

Örnek 4:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ

Münafıklar, kalplerinde küfrü gizleyip iman etmiş gibi görünmek suretiyle Allah'ı aldattıklarını zannediyorlar. Hâlbuki Allah'ı aldatmak mümkün değildir. “Her kim asla aldatılamayan Allah'ı aldatmaya kalkışırsa, ancak kendisini aldatır.” Çünkü aldatmak, ancak gizlilikleri bilemeyen kimseye karşı yapılabilir. Allah ise gizli açık her şeyi bilmektedir. Dolayısıyla gizlilikleri bilen Allah'ı aldatmaya kalkışan ancak kendisini aldatmış olur. Bu aynı zamanda münafıkların Allah'ı tanımadıklarını da göstermektedir. Çünkü onlar, Allah'ı tanımış olsalardı, O'nun asla aldatılamayacağını da bilirlerdi. Ayrıca Hasan ve bazı müfessirler tarafından bu ifadede bir hazf (söylenmemiş bir lafız)ın olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: “Onlar, Rasûlullah (s.a.v)'i aldatmaya çalışırlar.” Bu şekilde onların Allah'ın Peygamberini aldatmaya çalışmaları, bizzat Allah'ı kandırmaya çalışmak gibi değerlendirilmiştir. Çünkü Allah, onları peygamberine verdiği risalet aracılığıyla çağırmaktadır. Aynı şekilde mü'minleri aldatmaya çalıştıkları vakit de Allah'ı aldatmaya kalkışmış oluyorlar.²²

وَهُوَ خَادِعُهُمْ bu ibarede geçen Allah'ın onları aldatması; onların, Allah'ın peygamberleri ve dostlarını aldatmak istemelerine karşı, Allah'ın onları cezalandırması anlamındadır.²³ Burada خَادِعُهُمْ lafzı müşâkele

¹⁸ El-Bakara 2/193-194.

¹⁹ İbn Kesir. age., I, 374; Râzî F. *Mefâtihu'l-Gayb*. I-XXX. Beyrut; Daru'l-Fikr. 1401-1981. VIII, 72; Sabûnî M. *Safvetü't-Tefasir*. Beyrut; Daru'l-Kur'ani'l-Kerim. 1981. I, 205.

²⁰ Râzî F. age., VIII, 73.

²¹ Al-i İmran 3/54.

²² Kurtubî. *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*. Beyrut; Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi. 1985. I, 195-196.

²³ Kurtubî. age., V, 422.

babında kullanılmıştır. Yani birinci lafızla şekil olarak aynıdır. Ancak mana olarak farklıdır. Çünkü aldatma gibi fiiller, hakiki manada Allah'a izafet edilemez. Allah, bu türlü vasıflardan münezzehtir.

Buna göre ayetin doğru meali şöyle olmalıdır: “*Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar, Allah da onların hilelerine karşılık onları cezalandırır.*”²⁴

Örnek 5:

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَبِيرُ الْمَاكِرِينَ

Kâfirler, Hz. Peygamber ve onun İslam davasına karşı olumsuz bir tavır takınmışlar, daima ona kötülük ve eziyet etmeyi düşünmüşlerdi. Hatta bu hususta çeşitli hile ve tuzaklar kurmuşlardı. Mekke müşrikleri, “Daru'n-Nedve” denilen yerde toplanmışlar ve Hz. Peygamber aleyhine komplolar hazırlamışlardı. Sonunda Ebu Cehil'in teklifi üzerine; “her kabileden güçlü bir genç seçecekler, ellerindeki kılıçlarıyla Hz. Peygamber'in bulunduğu eve baskın yapacaklar ve bir adamın vuruşu gibi ona hep birden saldırıp öldüreceklerdi. Böylece bütün kabileler onun kanından sorumlu olacaklar. Haşim oğulları da bütün Kureyş'e karşı savaşamayacak böylece diyeti kabul edecekler ve onlar da bu şekilde Hz. Peygamber'den kurtulacaklardı.”²⁵ Yüce Allah, Cibril'i göndererek onların kurdukları tuzağı Hz. Peygamber'e haber vermiş ve ona Medine-i Münevvere'ye hicret etmeyi emretmiştir.²⁶

İşte bu ayette Yüce Allah, kâfirlerin Hz. Peygamber'e kurdukları hile ve tuzakları açıklamakta ve “*onlar, seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı.*” buyurmaktadır.

Allah, onların kurdukları tuzaklarını boşa çıkaracak ve onları rezil edecek bir tedbir alıyor. Şüphesiz ki, Allah'ın tuzağı onlarınkinden daha etkili ve tesirlidir. Zira Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.

“*Allah da tuzak kuruyor*” Burada müşâkele sanatı kullanılmıştır.²⁷ Zira mekr kâfirler için hakiki manada “hile ve tuzak” anlamında kullanılmıştır. Meker kelimesinin Allah için hakiki manada kullanılması caiz değildir. Çünkü Allah hile ve tuzak kurmaktan münezzehtir. O halde burada mekr Allah için kullanıldığında manası; “Allah, onların düşündükleri hile ve tuzakları boşa çıkarır ve onlara hak ettikleri cezayı verir” anlamındadır.²⁸

“*Allah tuzak kuranlara karşılık verenlerin en hayırlısıdır*” sözünün manası şöyledir: Allah'ın tuzağı, insanların kurduğu tuzaktan daha geçerli ve daha etkilidir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın tedbiri hakkın zafere, bir adaletidir. Şüphesiz ki o, gerekli olanı yapar.²⁹

Ayetin doğru mealini şöyle ifade edebiliriz: “*Kâfirler, seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu (onların tuzaklarını boşa çıkarıyor ve onları cezalandırıyor). Allah, tuzak kuranlara karşı ceza verenlerin en hayırlısıdır.*”³⁰

Örnek 6:

نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ

²⁴ En-Nisa 4/142.

²⁵ Beyzavî. age., I, 382; Sabûnî M. age., I, 502; Yazır M. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul; Eser Neşriyat. 1979. IV, 2396.

²⁶ Yazır M. age., IV, 2396.

²⁷ Şevkânî M. *Fethu'l-Kadir*. Mısır; 1383/1964. II, 303.

²⁸ Yazır M. age., IV, 2397; Zuhaylî V. age., IX, 303.

²⁹ Zuhaylî, age., IX, 306.

³⁰ El-Enfal 8/30.

Münafıklar, Allah'ın emrini ve O'na itaati sanki unutulmuş gibi terk ettiler. Allah da onları rahmetinden uzaklaştırdı. Çünkü onların fiillerinin karşılığı budur. Nitekim Yüce Allah, “*kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür* (ona denk bir cezadır).”³¹ buyurmaktadır.³²

Nisyan fiilinin hakiki manada Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Çünkü nisyan Allah hakkında muhaldir, mutlaka tevil edilmesi gerekir. Allah'ın onları unutmaması iki şekilde tevil edilebilir.³³ Birincisi; onlar, Allah'ın emrini terk ettiler. Böylece Allah adeta unutulmuş bir durumda oldu. Allah ise onları, mükâfat ve rahmetinden mahrum hale getirmek suretiyle adeta onları unutulmakla cezalandırdı. İkincisi ise; unutmak hatırlamanın zıddıdır. Münafıklar Allah'a ibadeti terk etmek suretiyle O'nu zikretmeyi terk edince, Allah da onları rahmet ve ihsanıyla zikretmeyi terk etmiştir.³⁴

Buna göre ayetin doğru meali şöyle verilebilir: “*Onlar* (münafıklar, Allah'a ibadet etmeyi ve O'nu zikretmeyi terk ederek) *Allah'ı unuttular. Allah da* (onlara rahmeti ve mükâfatıyla muamele etmeyi terk etmek suretiyle) *onları unuttu.*”³⁵

Bu ayette nisyan lafzı iki defa zikredilmiştir. Münafıklara nispet edilen nisyan hakiki manada kullanılmıştır. Allah'a nispet edilen ikinci nisyan lafzı ise farklı manada yani Allah'ın onlara ceza vermesi şeklinde kullanılmıştır. Böylece burada da müşâkele sanatının kullanıldığını görmekteyiz.³⁶

Örnek 7:

فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Münafıklar, kalplerinde hastalık olan ve yapılan işlerin hakikatini anlamayan art niyetli kişilerdir. Bu ayette münafıkların kötü amellerinden biri daha açıklanmaktadır. Hz. Peygamber, Tebuk Seferi hazırlığı yaparken savaş giderlerinin karşılanması için Müslümanları bağışta bulunmaya çağırmişti. Bu çağrı üzerine zengin Müslümanlar, isteyerek ve gönüllü olarak mallarından fazla fazla bağışta bulundular. Münafıklar, mallarından fazla fazla infakta bulunan zengin müminleri ayıpladıkları ve alay ettikleri gibi güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayıp ta çok az bir mal tasadduk eden fakir müminlerle de alay etmişlerdi.

Malından çok fazla miktarda tasadduk eden zengin müminlere “onlar ancak riya ve gösteriş için tasadduk ediyorlar” diyerek onlarla alay ettiler.

İnfak edecek fazla bir şey bulamayıp ta çok az bir miktarda infakta bulunan fakir müminleri de; “Allah'ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?” diyerek onları aşağılayarak alaya almışlardı.

Onların bu yaptıkları alay sebebiyle, Allah da işledikleri bu günaha karşılık onları cezalandırmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın: *سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ* “*Allah da, onlarla alay etti.*” sözü, onların kötü amellerine ve müminlerle alay etmelerine karşılık müşâkele kabilindedir. Çünkü ceza, yapılan iş cinsindedir. Allah Teâlâ, onlardan müminlerin intikamını almak için, onlara alay ettikleri kimselerin muamelesini yapmıştır. Yüce Allah, münafıklara ahirette de acıklı, şiddetli bir azap hazırlamıştır. Çünkü ceza, yapılan iş cinsindedir.³⁷

³¹ Eş-Şura 42/40.

³² Zuhaylî V. age., X, 294, 296.

³³ Râzî F. age., XVI, 129.

³⁴ Râzî F. age., XVI, 129.

³⁵ Et-Tevbe 9/67.

³⁶ Zuhaylî V. age., X, 293.

³⁷ Zuhaylî V. age., X, 327.

Bu ayette müşâkele sanatı kullanılmıştır. Müşâkele, iki kelimenin lafız bakımından aynı, mana bakımından farklı olması demektir.³⁸

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar doğrultusunda ayet-i kerimeye şöyle mana verebiliriz: “*Münafıklar, sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü’minlerle, ancak güçlerinin yettiği ölçüde infakta bulunan fakir müminleri ayıplayıp, dil uzatarak onlarla alay ettiler. Allah da onlara bu davranışlarına karşılık ceza verir; onlara can yakıcı bir azab vardır.*”³⁹

Örnek 8:

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا فَلِلَّهِ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ

Bu ayette kâfirlerin insafsızlık, inatçılık ve düşmanlık üzerine kurdukları hile ve tuzakları açıklanmaktadır. Burada kastedilen kâfirler, Mekke müşrikleridir. Zira Yüce Allah, onları yedi yıl süren bir kıtlık vermişti. Neredeyse helak olacak duruma gelmişlerdi. Sonunda Hz. Peygamber’e “dua et, bu kıtlıktan kurtulalım, sana iman edeceğiz” diye söz vermişlerdi. Hz. Peygamber’in duası sonucu Allah Teâlâ, yağmur indirerek onlara nimetlerini ihsan ettiğinde hemen ayetler hakkında bir hileye yani, Allah’ın ayetlerinde kusur arayarak, Resulüne düşmanlık ederek ve O’nu yalanlayarak tekrar eski hallerine ve ilk hilelerine döndüler.⁴⁰

Bunun üzerine Yüce Allah, onlara cevaben “*De ki: Allah’ın o hilelere karşı cezası daha çabuktur*” buyurdu. Ayette geçen mekr kelimesi, gizli tuzak ve hile anlamına gelmektedir. “*Allah’ın hilesi daha çabuktur.*” Allah hile yapmaktan münezzehtir. Burada Allah’ın hilesi ifadesinin anlamı; Allah’ın onlara fırsat vermesi veyahut yaptıkları hileye karşılık onlara ceza vermesidir. Allah’ın cezasının “Allah’ın hilesi” şeklinde zikredilmesi müşâkele babındandır. Yani Allah herkese yaptığı ameliyle karşılık verecektir.⁴¹

O halde ayetin doğru meali şöyle olabilir: “*İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırduğumuzda, hemen ayetlerimiz hakkında bir hileye başvururlar. De ki: “Allah’ın hilesi (o hilelere karşı cezası) daha çabuktur. Haberiniz olsun, meleklerimiz bütün o hilelerinizi ve tuzaklarınızı yazıp kaydetmektedirler.*”⁴²

Örnek 9:

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ

Bu ayette kimin kastedildiği konusunda iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre; ayetteki zamir, nefislerine zulmetmeleri sebebiyle helak edilen kavimlere gitmektedir. Bu görüş, Râzî’ye göre daha isabetlidir.⁴³ İkinci görüşe göre ise, ayetteki zamir, Hz. Peygamber’in kavmine gitmektedir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Mekke müşrikleri, peygamberi öldürmek istedikleri zaman ona ve mü’minlere tuzak kurdular. Allah onların kurdukları tuzakları çok iyi bilmektedir. Onların kurdukları tuzaklar dağları ye-

³⁸ Sabûnî M. age., I, 552.

³⁹ Et-Tevbe 9/79.

⁴⁰ Âlusî. *Ruhu’l-Meanî fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesani*. Beyrut; Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî. Trs. XI, 93; Zuhaylî V. age., XI, 141, 143.

⁴¹ Âlusî. age., XI, 94; Ebussuud M. *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerim*. Thk: Abdülkadir A. Riyad; Mektebetü’l-Riyadî’l-Hadise. 1391/1981, II, 648; Beyzavî N. *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil*. Thk: Hallak M. ve el-Atraş M. Beyrut; Dâru’r-Reşid. 1421/2000, II, 95; Zuhaylî V. age., XI, 141.

⁴² Yunus 10/21.

⁴³ Râzî F. age., XIX, 147.

rinden sökecek derecede kuvvetli ve etkili olsa bile Allah onların kurdukları tuzakları boşa çıkaracak ve Rasulünü ondan koruyacaktır.⁴⁴

el-Kuşeyrî der ki: **عِنْدَ اللَّهِ مَكْرَهُمْ** “Onların tuzaklarının cezası Allah katındadır.” ifadesinin manası şöyledir: Allah, onların kurdukları tuzağı bilir ve bunun karşılığında onları cezalandıracaktır. Yahut da “onların tuzaklarının cezası Allah katındadır” anlamında olup muzaf hazfedilmiştir.⁴⁵

Buna göre ayetin doğru meali şöyle olmalıdır: “Gerçekten onlar, (İslama karşı) hile ve tuzaklarını kurdular. Allah katında da onlara hilelerine karşı azap var; isterse onların hileleri dağları yerinden oynatacak olsun. Onlar tuzaklarını kurdular. Oysa tuzakları dağları yerinden kaldıracak (cinsten) olsa bile onların tuzakları, Allah'ın yanındaydı (Allah onların tuzaklarını bozar, cezalarını verirdi.)”⁴⁶

Örnek 10:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا **يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا** Ey iman edenler! Peygamber evine davet edilmeksizin girip beklemeyin. Bilakis davet edildiğiniz zaman girin ve yemeği yedikten sonra hemen çıkın orada uzun süre oturup sohbet etmeyin. Zira bu davranışınız, Hz. Peygamber'i huzursuz etmektedir. Ancak o nezaketinden dolayı sizi incitmek için bir şey söylemekten çekinmektedir. Allah ise hakkı söylemekten asla hayâ etmez.

Ayette bahsedilen olay, Hz. Peygamber'in Hz. Zeynep ile evliliğinde verdiği düğün yemeği münasebetiyle olmuştur. Yemek için davet edilen sahabiler, yemekten sonra oturup sohbe daldıkları için bu Hz. Peygamber'i huzursuz etmiştir. Onları kırmamak, incitmek için de bir şey söylemekten çekinmiştir. Bu olayın üzerine ayet nazil olmuş Yüce Allah, bu durumu ifade ederek, ayetin sonunda “Allah hakkı söylemekten çekinmez.” buyurmuştur.⁴⁷

Ayette **يَسْتَحْيِي** fiili iki defa kullanılmıştır. Birincide hakiki manada; “hayâ etmek/çekinmek/ utanmak” anlamında kullanılmış olup ikinci defa ise, **يَسْتَحْيِي** fiili Yüce Allah'a nispet edilerek kullanılmıştır. Allah için bu türlü vasıflar hakiki manada kullanılmaz. Ebussuud Efendinin de ifade ettiği gibi bu ayet-i kerimedeki

وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ “Allah hakkı söylemekten hayâ etmez.” ifadesi müşâkele babında kullanılmıştır.⁴⁸

Buna göre ayetin mealini şöyle ifade edebiliriz: “Ey iman edenler; Peygamber'in evlerine yemeğe çağrılmaksızın ve vakitli vakitsiz girmeyin. Ama davet olunursanız; girin ve yemeği yeyince de lafa dalmadan dağılın. Bu haliniz, Peygamber'i üzüyordu, o da size bir şey söylemeye çekiniyordu. Allah ise hakkı söylemekten çekinmez.”⁴⁹

Örnek 11:

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا

⁴⁴ Neseî Ebu'l-Berekat. *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*. Thk: Bedîvî Y. Beyrut; Daru'l-Kelimi't-Tayyib. 1419/1998. II, 179; Şevkânî. age., III, 116; Sabûnî M. age., II, 101; Ateş S. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul; Yeni Ufuklar Neşriyat. 1990. V, 36.

⁴⁵ Râzî F. age., XIX, 147; Kurtubî. age., IX, 381.

⁴⁶ İbrahim 14/46.

⁴⁷ Taberî İbn Cerir. *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*. Thk: et-Türkî A. Kahire; 1422-2001. XIX, 162-166.

⁴⁸ Ebussuud. age., IV, 430.

⁴⁹ El-Ahzab 33/53.

Mekke'nin liderleri kâfirler ve emsalleri, Hz. Peygamber'in getirdiği hak dini iptal etmek ve Allah'ın yolundan ve Kur'an'dan insanları alıkoymak için, Kur'an eskilerin masallarındır veya Muhammed (s.a.s) sihirbazdır, mecnundur, şairdir gibi sözleri ile Peygamber (s.a.s)'e hileler kuruyorlar, öldürmek için tuzak hazırlıyorlardı.⁵⁰ Yani Mekke ehli Allah'ın emrini iptal etmek ve hak nurunu söndürmek için çeşitli hile ve tuzaklar kuruyorlardı. Allah da onlara bu hile ve tuzaklarının karşılığı olarak cezalarını verecektir.⁵¹ Bir görüşe göre “Allah'ın hilesi” onların bilmedikleri bir yerden derece derece azaba yakınlaştırılmaları demektir.⁵²

Bu ayetlerdeki hile anlamına gelen keyd lafzı, kâfirler için hakiki anlamda kullanılmıştır. Ancak Allah'a nispet edilen keyd lafzı ise, hakiki anlamda kullanılmamıştır. Çünkü Allah'ın hileye ihtiyacı yoktur. Allah hile kurmaktan münezzehtir. Burada Allah'a nispet edilen keydden maksat, işlenen suça şekil ve benzeriyle karşılık vermektir.⁵³ Dolayısıyla burada müşâkele sanatı kullanılmıştır.

Ayetlerin doğru mealini şu şekilde ifade edebiliriz: “Gerçekten onlar, (Mekke kâfirleri) hile yaparak tuzak kuruyorlar. (Allah'ın emrini iptal etmek ve hak nurunu söndürmeye çalışıyorlar) Ben de onların hilelerine karşılık onları cezalandırırım.”⁵⁴

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, Arap gramerinde olduğu gibi Arap edebiyatında da en önemli kaynaklardan biridir. Zira Kur'an ayetlerinde fesahat ve belagatin en güzel örneklerini görmekteyiz. Kur'an, hakkı hakikati açıklarken hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare, cinas ve iltifat gibi birçok edebi sanatı kullanmıştır. Kur'an'ın kullandığı edebi sanatlardan biri de müşâkele sanatıdır.

Müşâkele, bir lafzın aynı bağlamda farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Bu sanatı ayet yorumunda ilk olarak Zemahşerî kullanmıştır. Ondan sonra birçok müfessir, bedi sanatlardan müşâkeleyi kullanarak müşkil ayetlerin doğru yorumlanmasında önemli katkılar sağlamışlardır. Müşâkele sanatı, özellikle Yüce Allah'a isnat edilmesi dinen ve aklen mahzurlu görülen tabirlerin tevilde önemli fonksiyonlar icra etmiştir.

Kur'an ayetlerini yorumlarken müşâkele sanatı kullanılmak suretiyle birçok müşkil ve müteşâbih ayet doğru anlaşılmıştır.

⁵⁰ Zuhaylî V. age., XXX, 182.

⁵¹ Zemahşerî. age., VI, 355; Ebussuud. age., VI, 515.

⁵² Kurtubî. age., XXII, 217.

⁵³ Zuhaylî V. age., XXX, 181.

⁵⁴ Et-Tarık 86/15-16.

KAYNAKLAR

- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniyye*, Şirket-i Muretibiye Matbaası, İstanbul, 1323.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Alusî el-Bağdadî, *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesanî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Bezzâvî, Nasîrüddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Bezzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak ve Mahmud Ahmed el-Atraş), c. I-III, Dârü'r-Reşid, Beyrut, 1421/2000.
- Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Coşkun, Menderes, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, Dergah Yay., İstanbul, 2010.
- Durmuş, İsmail, "*Müşakele mad.*", DİA, İstanbul, 2006.
- Ebussuûd, Muhammed/Ahmed b. Şeyh Muhyiddin el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim*, (thk. Abdülkadir Ahmet Atâ) c. I-V, Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadise, Riyad, 1391/1981.
- el-Esmer, Raci, *Ulumu'l-Belaga*, Daru'l-Ciyl, Beyrut, 2005.
- el-Haşimî, Ahmed, *Cevahiru'l-Belaga fi'l-Meanî ve'l-Beyan ve'l-Bed'*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984.
- Eliaçık, Muhittin, "*Bazı Belagat Kitaplarında Müşakele Sanatının Tanım ve Tasnifi*", Kırklareli Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, (KUSBD), cilt: 3, sayı: 2 (Temmuz 2013).
- Firuzabadî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, Beyrut, 1407-1987.
- İbn Faris, *Mucemu Makayisi'l-Luga*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1266.
- İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1988.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, trs.
- İsfehânî, Ragıb, *Müfredatu Elfazı'l-Kur'an*, (thk. Safvan Adnan Davudî), ed-Daru's-Şamiye, Beyrut, 1992.
- Kazvîni, Celaluddin Ebu Abdillâh Muhammed, *el-İzâh Fî Ulûmi'l-Belâga*, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1998.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- Neseîfî, Ebu'l-Bekerekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseîfî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, (thk. Yusuf Ali Bedivî), Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1419/1998.
- Razî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrettin er-Razî, *Mefatihü'l-Gayb*, I-XXX, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1981.
- Sekkakî, Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed es-Sekkakî, *Miftahu'l-Ulum*, (thk. Abdulhamid el-Hindavî), Beyrut, 1420/2000.
- Suyûtî, Celaluddin, *ed-Durrü'l-Mensur fi Tefsiri bi'l-Me'sur*, (thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki), Kahire, 1424/2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Mısır, 1383/1964.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Kahire, 1422/2001.
- Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Yerinde, Âdem, "*Dil ve Belagat Yönünden Ebu's-Suud Efendinin Tefsiri İrşadu Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*", Usul İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 26, Temmuz-Aralık, 2016.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-Tenzil ve uyuni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevud ve Ali Muhammed Muavvad), c. I-VI, Mektebetü'l-Ubeyde, Riyad, 1418/1998.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münir*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1991.